

رابطه حضرت فاطمه علیها السلام و امام علی علیه السلام در الطبقات الکبری ابن سعد

سارا خاتمی^۱

مجتبی سلطانی احمدی^۲

مصطفی گوهری فخرآباد^۳

چکیده

رابطه فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام از موضوعاتی است که در منابع تاریخی به صورت‌های گوناگون و گاه متناقض گزارش شده‌است. در این میان *الطبقات الکبری* که از قدیم‌ترین منابع تاریخی، تألیف ابن سعد (متوفای ۲۳۰) از نمایندگان اصلی اهل حدیث در سده سوم هجری است، گزارش‌هایی در این باره ارائه کرده که بسیاری از آنها در منابع بعدی نیز تکرار شده‌است. بر اساس روایات ابن‌سعد، حضرت فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام در زندگی مشترک اختلافاتی داشتند که احتمالاً مهم‌ترین و قدیم‌ترین آنها به خواستگاری علی علیه السلام از دختر ابوجهل برمی‌گردد. پرسش اصلی پژوهش این است که تا چه اندازه می‌توان در مورد وجود اختلاف میان حضرت زهرا علیها السلام و امام علی علیه السلام به این روایات اعتماد کرد؟ بر اساس یافته‌های این مقاله روایات ابن‌سعد و شماری دیگر از نویسندگان اهل سنت درباره شدت این اختلافات چندان قابل اعتماد نیستند. به نظر می‌رسد برخی از این اخبار محملی برای ساختن شأن صدور حدیث نبوی «فاطمه بضعة منی ...» و مبراً کردن شیخین از آزار فاطمه علیها السلام بوده‌است. گزارش اختلاف میان زوجین، تنها منحصر به منابع سنی نیست، بلکه به صورت پراکنده در برخی منابع شیعی نیز انعکاس یافته است. ظاهراً برخی از این روایات در منابع شیعی نیز به بهانه بیان فضائل امیرالمؤمنین جعل شده‌است. چنین روایاتی با ارائه تصویر نادرست از فاطمه علیها السلام، آن حضرت را تحت تأثیر سخنان اطرافیان نشان می‌دهد. این روایات جعلی چنین وانمود می‌کنند که آن حضرت بارها از روی ضعف، برای شکایت نزد پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم رفته است.

کلیدواژه‌ها: ابن‌سعد، ازدواج حضرت علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام، جعل احادیث، *الطبقات الکبری*، فاطمه علیها السلام.

۱. کارشناس ارشد تاریخ تشیع دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول). khatami110@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه پیام نور. msoltani94@pnu.ac.ir

۳. استادیار گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد. gohari-fa@um.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۰۱/۰۲/۱۸

تاریخ دریافت: ۰۰/۱۲/۲۲

درآمد

درباره ازدواج فاطمه علیها السلام با علی علیه السلام کتاب‌ها و مقالات متعددی به رشته تحریر درآمده، اما این آثار کمتر متکی بر منابع تاریخی بوده‌است. نویسندگان پژوهش پیش‌رو برای سهولت کار و افزایش دقت، بر روی یکی از این منابع یعنی کتاب الطبقات الکبری تمرکز کرده، داده‌های آن را با سایر منابع شیعه و سنی به محک آزمایش نهاده‌اند. علت انتخاب این کتاب قدمت آن و اختصاص دادن جایگاهی ویژه به زنان مسلمان برای نخستین بار بوده‌است، به طوری که ابن سعد (متوفای ۲۳۰) یکی از هشت جلد کتاب خود را به زنان اختصاص داده است. گرچه ابن سعد در کتاب الفهرست در عداد اخباریان دانسته شده‌است (ابن ندیم، ۱۴۱۷: ۱/۱۲۸)، با توجه به روش تاریخ‌نگاری وی که مبتنی بر ذکر اسناد است، او را بیشتر باید یک محدّث - مورخ به حساب آورد، چنان که فوک^۱ (۱۹۸۶: ۳/۹۲۲) نیز وی را «محدّث»^۲ دانسته است. ابن سعد در علم حدیث به مقام «حافظ» رسیده بود و ابن حجر (بی‌تا: ۱۸۳/۹) از او با عنوان «احد حفاظ الکبار الثقات المتحرّین» یاد کرده است. اصحاب حدیث عمدتاً وی را بر خلاف استادش واقدی، به عنوان یک راوی ثقة ستوده‌اند. ضمن آنکه علاقه او به حدیث و عقاید محدثان در کتاب وی پیداست.

اهل حدیث در نیمه نخست قرن سوم هجری، گروه غالب در میان اهل سنت بود که نگاه ایشان به تاریخ اسلام با نگاه مورخان تفاوت‌های اساسی داشت (نک. گوهری فخرآباد، ۱۳۹۶: ۶۰-۸۰). ابن سعد به عنوان یک محدّث - مورخ بغدادی سعی کرده است راه میانه را در پیش گیرد و در عین پای‌بندی به شیوه مورخان (اخباریان)، در اعتقاد نیز خود را به عنوان یک محدّث معتقد به مکتب خلفا نشان دهد. به عنوان نمونه او در ماجرای غصب فدک کاملاً جانب خلفا را می‌گیرد و عمل ابوبکر را مطابق سنت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نشان می‌دهد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲/۲۴۱، ۵/۳۰۲). در مورد انتخاب ابوبکر هم بی‌آنکه به اختلافات موجود در سقیفه اشاره‌ای کند این ماجرا را کاملاً عادی و با رضایت همه صحابه - حتی علی علیه السلام نشان می‌دهد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲/۲۵۷-۲۵۸). این اقدامات در راستای پای‌بندی وی به اندیشه عدالت صحابه قابل تحلیل است، با این حال جالب است که او در توضیح روابط امام علی علیه السلام با حضرت زهرا علیها السلام از این اصل عدول می‌کند و اخباری دالّ بر اختلافات آن دو نقل می‌کند (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۱/۸).

1. Fück.
2. Traditionist.

پیشینه پژوهش

المدیهش (۱۴۴۰) با گرایش وهابی در فصلی از کتاب خود با عنوان فاطمة بنت النبی: سیرتها، فضائلها، مسندها، گزارش‌های ابن‌سعد درباره اختلافات میان امام علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام را تأیید می‌کند؛ هرچند آنها را به سبب مرسل بودنشان ضعیف می‌داند، ولی با توجه به اختلافاتی که بعضاً میان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و همسرانش بروز می‌کرد، وقوع آنها را امری طبیعی می‌داند. البته به باور او میزان اختلافات کم بوده‌است و هیچ‌گاه منجر به کتک زدن، فحاشی، دوری کردن از یکدیگر، بیرون راندن زن از خانه که گاه در میان زوجین بروز می‌کند، نشده‌است. المهدیش (۱۴۴۰: ۳/ ۲۸۹-۲۹۵) با صحیح خواندن روایاتی که از «شدت» (تندی) علی علیه السلام سخن می‌گویند، شدت را از لوازم شجاعت، که در علی علیه السلام به تمامی وجود داشته، دانسته است. اما جعفر مرتضی‌عاملی، سیره‌نگار شیعی، به دلیل معصوم دانستن فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام و غیر معصوم شمردن همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم این نوع قیاس را مع‌الفارق خوانده، منکر بروز هرگونه اختلاف میان آن دو شده‌است (عاملی، ۱۴۲۶: ۵/ ۲۳۳-۲۳۷). سید جعفر شهیدی (۱۳۶۵: ۸۹) بر این عقیده است که هر چند بروز کدورت میان صمیمی‌ترین دوستان نیز بسیار طبیعی است، اما بنا بر اعتقادات شیعی، آن دو دارای مقام عصمت بوده‌اند و نسبت اختلاف بین آنان، آن هم تا درجه‌ای که کار به داوری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم بکشد، با چنان مقامی سازگار نخواهد بود. داداش‌نژاد (۱۳۹۵: ۲/ ۳۵۵) نیز تأکید بر روی این موضوع را از طرف منابع سنی، سرپوش نهادن بر اختلافات میان فاطمه علیها السلام و خلفای نخستین می‌داند. در کتاب جدیدالتألیف و مفصل فرهنگ‌نامه فاطمی تنها موضوع خواستگاری امام علی علیه السلام از دختر ابوجهل با دلایل متعدد رد شده‌است (اسحاقی، ۱۳۹۷: ۳/ ۹۰۲-۹۰۴). در مجموعه ۶ جلدی دانشنامه فاطمی مقاله‌ای با عنوان «ازدواج فاطمه علیها السلام» وجود دارد که از روابط میان آنان سخنی به میان نیاورده است (طباطبایی، ۱۳۹۳: ۱/ ۱۲۸-۱۵۱). دو مقاله دیگر با عناوین «فاطمه علیها السلام در کنار امام علی علیه السلام» و «سیره همسررداری فاطمه علیها السلام» از مقالات مرتبط با موضوع پژوهش پیش‌روست. مقاله نخست به بررسی رابطه علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام در دوران زندگی مشترک پرداخته، اما بدون اشاره به روایاتی که حاکی از بروز اختلاف میان آنان است، تنها مجموعه‌ای از روایاتی را که در راستای تأیید رابطه بی‌نقص و بدون کدورت میان آنان است، گردآوری کرده است (ذاکری، ۱۳۹۳: ۱/ ۱۵۲-۱۶۴). مقاله دوم نیز مبنا را بر عصمت ایشان نهاده و چنین نتیجه گرفته است که «کاملاً منطقی است که در زندگی ایشان، اختلاف و ناسازگاری وجود نداشته باشد» (شاگری، ۱۳۹۳: ۲/ ۲۵۵-۲۵۶). شاگری گزارش‌های موجود در زمینه بروز اختلاف میان آنان را جعلی و ویژگی مشترک همه این گزارش‌ها را ایراد سندی آنها خوانده است (همانجا). مقاله «نقد اخبار ازدواج

مجدد امام علی علیه السلام در حیات پیامبر صلی الله علیه و آله « از رضیه سادات سجادی (۱۳۸۲ش) از دیگر پژوهش‌هایی است که در راستای ارزیابی ماجرای خواستگاری امام علیه السلام از دختر ابوجهل به نقد متن آن پرداخته و آن را افسانه‌ای خوانده که رسول اکرم را گونه‌ای به تصویر کشانده که ظاهراً احساسات و عواطف، ایشان را از حالت عادی خارج کرده و محبت دخترش وی را از انجام یکی از احکام خدا باز داشته است و زهرا علیها السلام را به گونه‌ای ترسیم کرده که علی‌الظاهر از سایر زنان صبرش کمتر و اعتقادش ناقص‌تر است؛ از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله می‌ترسد مبادا در صورت انجام این کار، فاطمه علیها السلام از حدود الهی تجاوز کند (سجادی، ۱۳۸۲: ۱۳۹-۱۵۲).

در دانشنامه امام علی علیه السلام، به‌رغم گستردگی آن، این موضوع کاملاً مغفول مانده و تنها سه صفحه به شیوه همسررداری امام علی علیه السلام اختصاص یافته که در آن هم به ذکر چند حدیث عادی بسنده شده است (رفیعی، ۱۳۸۲: ۲۴/۱۰-۲۶). نویسنده در بیان شیوه همسررداری امام علی علیه السلام تنها به رابطه ایشان با فاطمه علیها السلام پرداخته و به تعامل با دیگر همسرانش اشاره‌ای ندارد. دست کم دو کتاب دیگر نیز درباره این ازدواج به چاپ رسیده است که هر دو فاقد ارزش تحقیقی برای این موضوع است: کتابی به زبان عربی با عنوان علی و فاطمه: بحران یلتقیان که فقط موضوع برگزاری ازدواج فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام و فضیلت آن را بررسی کرده و متذکر زندگانی مشترک آنها نشده است و دیگر کتاب زندگی مشترک حضرت علی علیه السلام و حضرت فاطمه علیها السلام که به‌رغم عنوان کاملاً مربوط به این مقاله، تنها در سه صفحه در بخشی به نام «فاطمه علیها السلام در خانه علی علیه السلام» بدون ارجاعات به این موضوع پرداخته است. رساله‌ای با عنوان «سیمای فاطمه در اندیشه سنتی مسلمانان» زیر نظر دکتر حسین مدرسی طباطبایی، در سال ۱۹۹۷م دفاع شده است که در بخشی از آن (ص ۵۰-۵۷) به ارائه تصویری که منابع کهن شیعه و سنی از رابطه فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام به دست می‌دهند و مقایسه آنها با یکدیگر پرداخته است. البته مؤلف در پی بررسی صحت و سقم روایات و مشخص کردن حقیقت ماجرا برنیامده و صرفاً منعکس کننده این دیدگاه متفاوت در منابع شیعه و سنی است. به نوشته مؤلف تصویر ارائه شده از فاطمه علیها السلام در منابع شیعی تناقض قابل توجه‌ای دارد. فاطمه علیها السلام زنی مطیع و پیرو ترسیم شده است که با تقوا زندگی و سرنوشت خود را پذیرفته و به ازدواج الهی تن داده است، اما از طرفی دچار اختلافاتی با همسر است و برای شکایت به پدر مراجعه می‌کند. غالباً این شکایات بعداً به بزرگداشت علی علیه السلام و برشمردن مزیت‌های ایشان منتهی می‌شود. این تناقض در منابع اهل سنت کمتر به چشم می‌خورد، زیرا از نقطه نظر آنان فاطمه علیها السلام زن مسلمان باتقوایی است که اگرچه با اراده الهی به همسری علی علیه السلام درآمده است، اما زندگی آنها همیشه هم ایده‌آل نبوده و همچون زوج‌های دیگر اختلافات و سوءتفاهماتی پدید آمده که به

با درمیانی حضرت رسول نیز نیاز داشته است. به زعم نویسندگان علت حذف نشدن این روایات در منابع شیعی استفاده از این احادیث برای افزایش اعتبار علی علیه السلام در دعوی شیعه و سنی در موضوع خلافت است.

با این همه مقاله پیش‌رو کوشیده است با روش تحلیل تاریخی، اخبار و روایات مربوط به ازدواج فاطمه علیها السلام و رابطه ایشان را با همسر در کتاب الطبقات الکبری ابن‌سعد، به عنوان یکی از مراجع مهم اهل سنت، با منابع تاریخی و شیعی مقایسه و از این طریق پرتوی بر این رابطه بیفکند و علت وجود روایات متعارض را واکاوی کند.

۱. آغاز زندگی مشترک

به گزارش ابن‌سعد، فاطمه علیها السلام و همسرش در حالی زندگی مشترک‌شان را آغاز کردند که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در منزل‌شان، در حق آنها و نسل‌شان دعا کرد (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۷/۸؛ و نیز نک. ابن‌شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱۳۱/۳؛ ابن‌اثیر، ۱۴۰۹: ۲۲۲/۶؛ ابن‌جوزی، ۱۴۱۲: ۸۷/۳؛ اربلی، ۱۴۲۱: ۳۵۴/۱). ابن‌سعد در گزارشی در خصوص این ازدواج به فرمایشی از رسول خدا خطاب به فاطمه علیها السلام اشاره کرده که نشان از اهمیت و جایگاه فاطمه علیها السلام و همسرش نزد رسول خدا دارد. رسول خدا به فاطمه علیها السلام فرمود: «به خدا سوگند تمام خیرخواهی و کوشش خود را انجام دادم که تو را به همسری بهترین فرد خانواده‌ام درآورم» (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۲۰/۸؛ نیز نک. ابن‌شاهین، ۱۴۱۵: ۴۷/۱؛ ابن‌شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱۲۲/۳).

ابن‌سعد در اخبار خود به زندگی بسیار ساده آن زوج در ابتدای زندگی اشاره و به نقل از علی علیه السلام نوشته است: «هنگامی که با فاطمه علیها السلام ازدواج کردم من و او بستری جز پوست گوسفندی نداشتیم که شب‌ها بر آن می‌خوابیدیم و روزها روی آن برای شتر آبکش خود علف می‌ریختیم» (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۱۸/۸؛ نیز نک. ابن‌جوزی، ۱۴۱۲: ۸۷/۳؛ ابن‌اثیر، ۱۳۸۵: ۳۹۹/۳؛ سبط‌بن‌جوزی، ۱۴۱۸: ۲۷۶). او اسباب خانه‌ای که فاطمه علیها السلام زندگی مشترکش را با علی علیه السلام آغاز کرد؛ پوست گوسفند، دو متکا، پشتی انباشته از لیف خرما، یک مَشک، غربال، کاسه، ملافه و دو دستاس ذکر کرده است (ابن‌سعد، ۱۴۱۰: ۲۰/۸ - ۲۱). به گزارش ابن‌سعد خانه‌ای که علی علیه السلام برای زندگی با فاطمه علیها السلام فراهم کرد اندکی از خانه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فاصله داشت (همان، ۱۸/۸ - ۱۹). او در روایت دیگر تصریح دارد که رسول خدا مایل بود منزل فاطمه علیها السلام به او نزدیک‌تر باشد؛ از این‌رو خواسته خود را با فاطمه علیها السلام در میان گذاشت و فاطمه علیها السلام پیشنهاد داد تا پدر با حارثه‌بن‌نعمان گفتگو کند تا او از حجره خود جا به جا شود. از آنجا که

حارثه چندین بار به خاطر ایشان کوچ کرده بود، رسول خدا آزرم داشت این درخواست را مجدداً مطرح کند. حارثه که متوجه تمایل رسول خدا شد، خانه خویش را خالی کرد و این گونه فاطمه علیها السلام به نزدیکترین منزل به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم، یعنی منزل حارثه، منتقل شد (همان، ۱۸/۸-۱۹، ۱۳۲-۱۳۳). از برخی روایات این طور برمی آید که فاطمه علیها السلام از ابتدا در نزدیکترین منزل به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم ساکن شده بود. طبرسی (۱۴۰۳: ۱۶۱/۱) اولین خانه مشترک فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام را خانه حارثه خوانده است. به گزارش او وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به علی علیه السلام فرمود خانه‌ای فراهم کند، علی علیه السلام گفته بود جز خانه حارثه، خانه دیگری نیست. حارثه که ماجرا را دانست، خانه خود را در اختیار آنان قرار داد (همانجا).

در اخبار زندگی مشترک فاطمه علیها السلام، ذکری از فاطمه بنت اسد، مادر علی علیه السلام، به چشم نمی خورد، اما به گزارش برخی منابع، علی علیه السلام پس از ازدواج از مادرش خواست کارهای بیرون از خانه مانند آب آوردن و غیر آن را برای فاطمه علیها السلام انجام دهد، فاطمه علیها السلام نیز در عوض کارهای داخل خانه همچون خمیر ساختن و آرد کردن و غیر آن را برای او انجام دهد (بلاذری، ۱۴۱۷: ۳۷/۲-۳۸؛ نیز نک. ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲۱۷/۶؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲: ۳/۲۱۳). این خواست علی علیه السلام در منابع با اندکی اختلاف بیان شده است.

ابن سعد از تقسیم وظایف منزل میان فاطمه علیها السلام و همسرش و با فاطمه علیها السلام و مادر همسر اخباری ندارد. او در خصوص امور منزل به نقل از علی علیه السلام بیان کرده است: «... من و او را خدمتکاری جز خود او نبود» (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۱۸/۸؛ نیز نک. ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۳/۳۹۹؛ ابن جوزی، ۱۴۱۲: ۳/۸۷؛ سبط بن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۷۶). برخی گزارش‌ها حاکی از آن است که علی علیه السلام برخی امور منزل را برعهده داشت و در منزل کمک کار همسر بود (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱/۳۷۲).

به گزارش ابن سعد، فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام در زندگی مشترکشان سخت کار می کردند و بضاعت به کارگیری خدمتکار نداشتند. علی علیه السلام از شدت آب کشیدن و کار کردن، سینه‌اش تنگ شده بود و فاطمه علیها السلام از شدت دستاس [آسیاب] کردن، دستانش تاول زده بود. آنها به پیشنهاد علی علیه السلام به رسول خدا مراجعه کردند تا اسیری جهت خدمت طلب کنند، اما پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم نپذیرفت. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم چندی بعد نزد آنان رفت و کلماتی^۱ از آموخته‌های جبرئیل را که سودمندتر از هرگونه خدمتکاری بود به فاطمه علیها السلام و

۱. این کلمات که به تسییح فاطمه علیها السلام مشهور است به گزارش ابن سعد عبارت از ده بار سبحان الله، ده بار الحمد لله و ده بار تکبیر پس از هر نماز و سی و سه بار سبحان الله، سی و سه بار الحمد لله و سی و چهار بار تکبیر هنگام خوابیدن در بستر است (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲/۸).

علی علیه السلام یاد داد (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۱/۸؛ نیز نک. حاکم نیشابوری، ۱۳۹۶: ۱۷۲-۱۷۳؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱۲۰/۳؛ سبط بن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۸۰). به گزارش اربلی (۱۴۲۱: ۳۵۲/۱) نیز فاطمه علیها السلام که طاقت امور منزل را نداشت، از پدر خواست برای ایشان خادمی پیدا کند تا کمک کار او شود. رسول خدا به جای خدمتکار، به آنها ذکر تسبیحات را تعلیم داد. ظاهراً این اخبار به سال‌های آغازین زندگی ایشان باز می‌گردد؛ زیرا به‌رغم عدم اشاره ابن سعد، برخی منابع از افرادی به عنوان خادم فاطمه علیها السلام یاد کرده‌اند (نک. ادامه مقاله). به گزارش حاکم نیشابوری (۱۳۹۶: ۲۳۰)، پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از آموزش ذکر تسبیحات به فاطمه علیها السلام، اسیری را که نزد او آورده بودند پیش فاطمه علیها السلام برد و به او و همسرش سپرد. ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۹۰/۳) از اسیری به نام فزاره که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به فاطمه علیها السلام بخشیده بود و شاهزاده‌ای ایرانی به نام ابونیرز که نزد رسول خدا اسلام آورد و پس از رحلت ایشان، به عنوان خدمتکار، نزد فاطمه علیها السلام و فرزندانش بود، نام برده است. در گزارش ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۱۲۰/۳) پس از رد درخواست فاطمه علیها السلام مبنی بر طلب خدمتکار و تعلیم ذکر تسبیح، آیه ۲۸ سوره اسراء: «و اگر از ایشان در طلب رحمتی از پروردگارت که به آن امید بسته‌ای رویگردان شدی، با آنان به خوشی سخن بگوی» نازل شد و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم پس از آن کنیزی به نام فضّه را رهسپار منزل فاطمه علیها السلام کرد. منابع دیگری نیز از فضّه (ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۳۳۶/۶؛ سبط بن جوزی، ۱۴۱۸: ۲۸۱) به عنوان خدمتکار فاطمه علیها السلام نام برده‌اند.

۲. اختلاف میان فاطمه علیها السلام و همسر

در خصوص رابطه فاطمه علیها السلام با همسرش اخباری مبنی بر وجود اختلاف میان آنان به چشم می‌خورد. ابن سعد در اخبار خود در چند روایت به بروز این اختلافات اشاره کرده است:

۱-۲. تندخویی علی علیه السلام: در این روایت که حاکی از درشتی علی علیه السلام نسبت به همسرش است، ابن سعد بیان کرده است که فاطمه علیها السلام نزد پدر رفت و از تندخویی علی علیه السلام شکایت کرد. رسول خدا، فاطمه علیها السلام را نصیحت کرد. علی علیه السلام که از پی فاطمه علیها السلام رفته و جایی ایستاده بود که گفتگوی پدر و دختر را می‌شنید، پس از شنیدن گفتگوی ایشان دست از تندخویی برداشت و سوگند یاد کرد که هرگز کاری که خوشایند فاطمه علیها السلام نباشد، انجام ندهد. رسول خدا خطاب به فاطمه علیها السلام فرمود: «دختر عزیزم، بشنو و بیندیش و به گوش جان بشنو، زنی که نتواند در آرامش و خاموشی شوهر، خواسته او را

برآورده کند، زن نیست» (ابن سعد، ۱۴۱۰: ۲۱/۸).^۱

در نقد این روایت باید گفت به رغم روایاتی که حاکی از تندخویی علی علیه السلام است، منابع متعددی نیز بر خوش خلقی (نک. ابن شهبه، ۱۴۱۰: ۹۲۴/۳؛ بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۵۱/۲؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۶۷/۳؛ ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴: ۲۵/۱) و حلم زیاد او تأکید کرده‌اند (بلاذری، ۱۴۱۷: ۱۰۴/۲؛ مفید، ۱۴۱۳: ۳۶/۱؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۱۰۹۹/۳؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۳۱۷/۱؛ ابن عساکر، ۱۴۱۵: ۱۲۶/۴۲؛ اربلی، ۱۴۲۱: ۱۰۲/۱).

۲-۲. بروز اختلاف بدون ذکر علت و وساطت پیامبر صلی الله علیه و آله برای آشتی: ابن سعد (۱۴۱۰: ۲۱/۸) در این روایت بدون ذکر علت اختلاف، تنها به بروز مشاجره‌ای میان فاطمه علیها السلام و همسر اشاره کرده که با وساطت پیامبر صلی الله علیه و آله به آشتی منجر شد. او در شرح این خبر آورده است: «میان علی علیه السلام و فاطمه مجادله‌ای صورت گرفت. پیامبر صلی الله علیه و آله پیش آنها آمد. برای ایشان بستری گسترده شد و آن حضرت دراز کشید. علی علیه السلام بر یک سو و فاطمه بر سوی دیگر بستر نشستند. رسول خدا نخست دست علی علیه السلام را گرفت و بر شکم خود نهاد و سپس دست فاطمه علیها السلام را گرفت و بر شکم خود نهاد و چندان به نرمی سخن فرمود که میان آن دو را اصلاح داد» (همانجا، نیز نک. اربلی، ۱۴۲۱: ۴۴۳/۱).

۲-۳. تصمیم علی علیه السلام بر ازدواج مجدد: ابن سعد (۱۴۱۰: ۲۰۶/۸) علاوه بر دو روایت فوق، خبری بدون سند، مبنی بر تصمیم علی علیه السلام برای ازدواج مجدد بیان کرده است. به روایت او علی علیه السلام هنگام زندگی با فاطمه علیها السلام به خواستگاری جویریّه، دختر ابو جهل بن هشام بن مغیره رفت. خاندان او برای رایزنی به حضور پیامبر صلی الله علیه و آله آمدند، اما رسول خدا به آنان اجازه چنین کاری نداد و فرمود: «فاطمه علیها السلام پاره تن من است، هر کس او را ناراحت کند، مرا ناراحت کرده است» (نیز نک. بلاذری، ۱۴۱۷: ۴۰۳/۱؛ ابن اثیر، ۱۴۰۹: ۲۲۲/۶؛ ابن عساکر، ۱۵۶/۳). ابن سعد و موافقان وی علت صدور این حدیث مشهور از رسول خدا^۲ را که برخی ذیل فضایل فاطمه علیها السلام برشمرده‌اند (نک. ادامه مقاله) به سبب دلخوری فاطمه علیها السلام از تصمیم ازدواج مجدد همسر به شمار آورده‌اند. در مقام نقد این روایت باید گفت شیخ صدوق (۱۳۸۵: ۱۸۸/۱) نیز این روایت را ذکر کرده، اما با این تفاوت که در روایت وی وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله از علی علیه السلام علت این عمل را سؤال می‌کند، علی علیه السلام سوگند یاد کرد که هرگز این عمل را

۱. احتمالاً به معنای توانایی زن در مدیریت روابط است. مهدوی دامغانی در ترجمه الطبقات در بیان معنای آن، این احتمال را ذکر کرده است که زن نباید بگذارد شوهرش از آرامی و خاموشی، به تندخویی و درشت‌گویی بگراید (ابن سعد، ۱۳۷۴: ۲۴/۸).

۲. این حدیث از شایع‌ترین احادیث در میان محدثان متقدم شیعه و سنی است که با اندکی تفاوت، نقل‌های بسیاری از آن موجود است (برای بررسی بیشتر نک. محمدی، ۱۳۹۳: ۳۶۰/۲ - ۳۶۱).

انجام نداده و فکر آن را نیز به خود راه نداده است.^۱

روایتهایی که در ادامه ذکر خواهد شد در طبقات ابن سعد نیامده، اما منابع دیگر به آنها اشاره کرده‌اند:

۲-۴. اختلاف با همسر و خواندن علی علیه السلام با کنیه ابوتراب توسط پیامبر صلی الله علیه و آله: در خصوص شأن صدور این کنیه چند گزارش وجود دارد. در یک مورد انتساب این کنیه را از آن جهت دانسته‌اند که علی علیه السلام به سبب بروز اختلاف با همسر بر روی خاک‌ها خوابیده بود. ابن هشام (بی‌تا: ۵۹۹/۱) در گزارشی درباره استمرار اختلاف میان فاطمه علیها السلام و همسر، نوشته است: هرگاه علی علیه السلام از همسرش فاطمه علیها السلام ناراحتی پیدا می‌کرد، بدون این که با او سخن بگوید، از خانه بیرون می‌آمد و قدری خاک روی سر می‌ریخت و به همین علت او را ابوتراب می‌نامیدند.

به نظر می‌رسد صدور این کنیه محبوب نزد علی علیه السلام (بالذری، ۱۴۱۷: ۲/ ۸۹-۹۰؛ ابوالفرج اصفهانی، بی‌تا: ۴۰) ارتباطی به اختلاف با فاطمه علیها السلام ندارد. مشهور است که صدور این کنیه مربوط به غزوه ذات‌العشیره و خوابیدن علی علیه السلام بر روی خاک‌های نرم آنجا است (ابن هشام، بی‌تا: ۵۹۹/۱؛ طبری، ۱۳۸۷: ۲/ ۴۰۸-۴۰۹؛ طبرسی، ۱۴۱۷: ۱/ ۱۶۵). ابن سعد (۱۴۱۰: ۲/ ۶-۷) نیز اطلاق این کنیه را به سبب خوابیدن علی علیه السلام بر روی خاک‌های نرم در غزوه ذوالعشیره دانسته است. بالذری (همانجا) به وجود اختلاف آراء در زمینه علت انتساب این کنیه اشاره و هر دو نقل را بیان کرده است. ابوالفرج اصفهانی (بی‌تا: ۴۰-۴۱) و اربلی (۱۴۲۱: ۱/ ۸۵) با اندکی اختلاف، علت اطلاق این کنیه را بروز کدورت میان علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام و خشمگین شدن علی علیه السلام خوانده‌اند.

شیخ صدوق (۱۳۸۵: ۱/ ۱۵۵-۱۵۶) در این خصوص دو روایت دارد: نخستین روایت به نقل از

۱. ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۴/۱) با جعلی خواندن این روایت در مقدمه مناقب آل ابی‌طالب تصریح کرده است: «جماعتی از لغزشکاران به انگیزه کینه و دشمنی تا جایی پیش رفتند که گفتند ... و پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: بنی‌هشام بن مغیره از من اجازه خواستند دختر خویش را به همسری علی بن ابی‌طالب درآورند، اما من تنها زمانی بدیشان اجازه می‌دهم که پسر ابوطالب بخواهد دختر مرا طلاق دهد و دختر آن خاندان را به همسری گیرد». پیشتر سیدمرتضی (۱۴۰۹: ۲۱۹) در کتاب تنزیه الانبیاء و الائمه این خبر را باطل دانسته و بیان کرده بود که راوی آن حسین کرابیسی است که به انحراف از اهل بیت علیهم السلام و دشمنی و ستیز با ایشان مشهور است. عاملی در رد این روایت دلایل متعددی بر شمرده است که از جمله آنان می‌توان به چند مورد ذیل اشاره کرد: ۱. عدم تطابق و سازگاری این نوع روایات با تصریح منابع به این که علی علیه السلام هرگز به فاطمه بدی نکرد؛ ۲. خداوند حق طلاق را در اختیار زوج قرار داده است، بنابراین زوجه و پدر زن حقی در واجب نمودن آن ندارند؛ ۳. وقتی خداوند تا همسر چهارم را حلال دانسته است، چطور پیامبر صلی الله علیه و آله می‌تواند علی علیه السلام را از ازدواج با همسر دوم منع کند؟ ۴. سیره پیامبر اکرم این نبود که عیب کسی را رو در رو بگوید، تا چه رسد به اعلان آن روی منبر؛ ۴. چرا فاطمه علیها السلام باید از عمل به حکم خدا که در قرآن آمده و بر زبان پدرش جاری گشته ناراحت شود؟ (عاملی، ۱۴۲۶: ۶/ ۲۶۸-۲۸۰).

ابوهریه است که در آن رسول خدا میان فاطمه علیها السلام و همسر را آشتی داد و علی علیه السلام را ابوتراب خواند.^۱ دومین روایت که ظاهراً ارتباطی با کنیه ابوتراب ندارد از احمد بن حسن قطان و حاکمی از بروز کدورت میان فاطمه علیها السلام و همسر و آشتی دادن آنان توسط رسول خدا است (همان، ۱۵۶). صدوق پس از ذکر این دو روایت بیان کرده است که این اخبار مورد اعتماد او نیست. به گفته وی امیرالمؤمنین و فاطمه علیها السلام این گونه نبودند که میانشان مشاجره واقع شود تا نیاز باشد رسول خدا میان آنان را اصلاح کرده و آنان را آشتی دهد، زیرا امیرالمؤمنین، سرور و آقای اوصیا و فاطمه علیها السلام سیده نساء العالمین بوده و هر دو در حسن خلق به رسول خدا اقتدا می کردند. صدوق علت نقل روایت دوم را اعتماد به راوی حدیث، احمد بن حسن قطان، خوانده است (همانجا).

سبط بن جوزی (۱۴۱۸: ۱۶-۱۷) با ذکر محبوبیت این کنیه نزد علی علیه السلام تنها تفسیر اول را ذکر کرده و آن را حدیث «مورد اتفاق» خوانده است: علی علیه السلام به خاطر این که فاطمه علیها السلام او را ناراحت کرده بود به مسجد رفته، روی خاکها خوابیده بود.

۲-۵. شکایت از همسر نزد پدر بدون ذکر دلیل آن: شیخ طوسی (۱۴۱۴: ۱/۶۳۳) با واسطه از قول علی علیه السلام نقل کرده است که فاطمه علیها السلام نزد رسول خدا شکایت برد و ایشان فرمود: «خرسند نیستی تو را به ازدواج پیشگامترین مسلمان امتم و بردبارترین و داناترین شان درآوردم...». او در روایت مشابه دیگری آورده است وقتی فاطمه علیها السلام به رسول خدا شکایت کرد، ایشان همان سخنان را فرمود و ادامه داد: «خشنود نیستی سرور زنان بهشتی...» (همان، ۱/۲۴۸).

حاکم نیشابوری (۱۳۹۶: ۱۳۹۰) نیز در گزارش خود به علت ناراحتی فاطمه علیها السلام اشاره نکرده و تنها ذکر کرده که رسول خدا در پاسخ شکایت فاطمه علیها السلام فرمود: «منفورترین زنان نزد خدا زنی است که پیوسته از همسرش شکایت کند». پس از آن فاطمه علیها السلام به پدر فرمود که دیگر هرگز از همسرش شکایت نخواهد کرد.

۲-۶. شکایت بردن نزد پدر از وضعیت سخت زندگی: بر اساس این روایت فاطمه علیها السلام نزد پدر آمد و از ضعف حال خود سخن گفت. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: «آیا نمی دانی منزلت علی علیه السلام نزد من چگونه است؟ او زمانی که فقط دوازده سال داشت کار مرا کفایت کرد...» (صدوق، ۱۳۸۵: ۱/۴۸۳؛ نیز نک. طوسی، ۱۴۱۴: ۱/۴۳۹؛ ابن فثال، ۱۴۲۳: ۱/۲۷۷؛ اربلی، ۱۴۲۱: ۱/۳۸۵). ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۱/۱۰۱)

۱. علامه مجلسی (۱۴۰۳: ۴۳/۱۴۶) پس از ذکر این روایت از *علل الشرایع*، نوشته است: «اخباری را که مشتمل بر نزاع بین حضرت امیر علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام هستند باید تأویل و تفسیر کرد، از قبیل این که منظور از آنها، اظهار فضائل و مناقب ایشان باشد و امثال آن که برای من معلوم نیست».

در شأن نزول آیه «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» آورده است فاطمه علیها السلام از شدت گرسنگی و برهنگی می‌گریست. پیامبر صلی الله علیه و آله خطاب به او فرمود به زندگی خویش قانع باشد و سپس میان آنان را آشتی داد و آن زمان بود که این آیه نازل شد.

اربلی (۱۴۲۱: ۳۵۵/۱) به نقل از کتاب کفایة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب از شکایت فاطمه علیها السلام نزد پدر از فقر علی علیه السلام سخن گفته است. رسول خدا در پاسخ فاطمه علیها السلام فرمود: «ایا راضی می‌شوی به این که بدانی خداوند متعال از میان مردان زمین دو نفر را برگزیده است: یکی پدرت و دیگری شوهرت را؟» (همانجا). او در روایت دیگری می‌نویسد که فاطمه علیها السلام نزد رسول الله شکایت کرد که همسرش از رزق خود هیچ در خانه نمی‌گذارد، مگر این که میان مساکین توزیع می‌کند. رسول خدا فرمود: «ای فاطمه! آیا مرا در باب برادر و پسرعمویم به غضب می‌آوری؛ با آنکه غضب او غضب من است و غضب من غضب خدای تعالی؟» فاطمه علیها السلام فرمود: «پناه می‌برم به خدای تعالی از غضب الهی و غضب حضرت رسالت پناهی» (همان، ۴۴۸/۱).

۷-۲. شکایت بردن نزد پدر بابت سرزنش قریش برای ازدواج با همسری تنگدست: ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۱۲۲/۳) از امام باقر علیه السلام نقل کرده است، فاطمه علیها السلام گریان خبر سرزنش زنان به دلیل ازدواج با مردی تهیدست را خدمت رسول خدا رساند. گزارش ابن فثال نیشابوری (۱۴۲۳: ۲۸۳) نیز تقریباً مشابه گزارش فوق است.

۸-۲. ناراحتی فاطمه علیها السلام و دلداری پدر: روزی رسول خدا بر فاطمه علیها السلام وارد شد و او را گریان دید. پس خطاب به وی فرمود: «به خداوند سوگند اگر بهتر از علی علیه السلام در خاندان من بود، همانا تو را برای وی تزویج نمی‌کردم، و من تو را برای او تزویج نکردم، بلکه خداوند تزویج نمود...» (کلینی، ۱۴۰۷: ۳۷۸/۵).

شیخ طوسی (۱۴۱۴: ۴۰/۱) نیز در روایتی نسبتاً مشابه از قول امام جعفر صادق علیه السلام بیان کرده است آنگاه که رسول خدا، فاطمه علیها السلام را به ازدواج علی علیه السلام درآورد، نزد فاطمه علیها السلام آمد و او را گریان یافت. رسول خدا خطاب به دخترش فرمود: «به خداوند سوگند اگر در میان اهل بیتم کسی بهتر از علی علیه السلام بود همانا تو را به ازدواج او در می‌آوردم، فکر نکنی تو را از پیش خود به ازدواج علی علیه السلام درآوردم، بلکه خدا تو را برای علی علیه السلام تزویج کرده است...».

۹-۲. ناراحتی از همسر و نزول فرشتگان در حمایت از علی علیه السلام: بنا بر گزارشی وقتی فاطمه علیها السلام دانست علی علیه السلام کل هزینه فروش باغی را میان مستمندان و یارانش تقسیم کرده است، از علی علیه السلام گله کرد که چطور به‌رغم گرسنگی خودشان، درهمی نگاه نداشته است. فاطمه علیها السلام قصد داشت نزد پدر

شکایت کند که جبرئیل در حمایت علی علیه السلام بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شد و گفت: «فرشتگان آسمان از چانه زنی فاطمه با علی به گریه درآمده اند، نزد آنان برو» (ابن فتال، ۱۴۲۳: ۲۸۸/۱-۲۹۰؛ نیز نک. ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۳۵۲/۱). در نقل ابن فتال (۱۴۲۳: ۲۸۹) توضیحات دیگری نیز آمده است که جبرئیل به حضور رسول خدا آمد و گفت: «... به فاطمه بگو: ترا نشاید که بر دست علی بزنی». در نهایت فاطمه علیها السلام گفت: «از خدا طلب آموزش می کنم و هرگز این کار را انجام نخواهم داد».

در الامالی طوسی (۱۴۱۴: ۶۶۸/۱) از امام صادق علیه السلام آمده است خداوند به رسولش وحی کرد: «به فاطمه بگو: نافرمانی علی نکن؛ زیرا اگر علی برآشفته شود، به خشم او خشمگین می شوم». ابن شهر آشوب (۱۳۷۶: ۲۹/۲) نیز این روایت را نقل کرده است.

۱-۲. شکایت بردن فاطمه علیها السلام به پدر به دلیل سرگذاشتن علی علیه السلام بر دامان کنیزی: بنا بر روایتی شیعی، فاطمه علیها السلام جهت شکایت از همسرش که سر بر دامان کنیزی گذاشته بود به پیامبر صلی الله علیه و آله مراجعه کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله در حمایت از علی علیه السلام از فاطمه علیها السلام خواست نزد همسر بازگردد و او نیز به رغم میل باطنی اش و برای خرسندی علی علیه السلام رضایت داد. علی علیه السلام که دانست همسرش نزد رسول خدا شکایت برده، کنیز را در راه خدا آزاد کرد. جبرئیل بر پیامبر صلی الله علیه و آله نازل شد و گفت: «... خداوند می گوید: به علی بگو در ازای آن که برای خشنودی فاطمه آن کنیز را آزاد کردی و آن چهار هزار درهم را صدقه دادی، بهشت را به تو دادم...» (صدوق، ۱۳۸۵: ۱۶۳/۱؛ نیز نک. ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱۲۰/۳-۱۲۱).

۱۱-۲. تفاخر به فضیلت های خود: جبرئیل، پیامبر صلی الله علیه و آله را آگاه ساخت که دیرزمانی است فاطمه علیها السلام و همسر بر سر این که کدام محبوب ترند بگومگو دارند و از پیامبر صلی الله علیه و آله خواست میان آنان داوری کند. پیامبر صلی الله علیه و آله نزد آنان رفت و داستان آنچه با هم گفته اند با ایشان گفت و به فاطمه رو کرد و فرمود: «تو را خلوتی است که فرزند دارد و او را عزتی که مردان دارند و او نزد من محبوب تر است». فاطمه فرمود: «به آن که تو را برگزیده و گزین خویش ساخته و راه نموده و امت را هم با تو راهنمایی کرده است سوگند که تا زنده باشم، تسلیم اویم» (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶: ۱۱۱-۱۱۲).

۱۲-۲. عتاب فاطمه علیها السلام با علی علیه السلام بر سر ماجرای مصادره فدک: ماجرای قابل توجه دیگری که در همین خصوص وجود دارد مربوط به مصادره فدک توسط ابوبکر است. بر اساس شماری از منابع شیعی، فاطمه علیها السلام پس از ایراد خطبه فدکیه در مسجد، به خانه بازگشت و علی علیه السلام را این گونه مورد خطاب و عتاب قرار داد:

«ای پسر ابوطالب! آیا همچون جنین پرده نشین شده ای و چون مظنونین، در گوشه خانه نشسته ای؟

(تو همانی که) شاه‌پره‌های شاهین را شکستی، حال چه شد که دستخوش پره‌های کوچک‌شده‌ای؟ پسر ابوقحافه عطیه پدر را از من و نان خورش دو فرزندم را سلب کرد. آشکارا به دشمنی من برخاست و از لجاج و عناد خود روی برتافت. چندان که انصار از من بریدند و مهاجرین دیده از حمایت من پوشیدند. مردم نیز از یاوریم فروگذار کردند...» (طوسی، ۱۴۱۴: ۶۸۳/۱؛ طبرسی، ۱۴۰۳: ۱۰۷/۱؛ ابن‌شهرآشوب، ۱۳۷۶: ۵۱-۵۰/۲؛ شامی، ۱۴۲۰: ۴۷۸؛ مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۲۳-۳۲۴/۲۹؛ ۱۴۸/۴۳). علامه مجلسی (۱۴۰۳: ۳۲۴/۲۹) با تأیید این ماجرا در توجیه آن می‌نویسد: «این معارضه بر اساسی مصلحتی صورت گرفته است تا مردم بدانند حضرت علی علیه السلام ترک خلافت به رضای خود نکرده و به غضب فدک راضی نبوده‌است و در قرآن بسیاری از معاتبات که با پیامبران و رسول خدا شده، غرض آن تهدید و تأدیب دیگران بوده‌است».

۳. تحلیل روایات

به‌رغم وجود روایات بالا که برخی تنها در منابع شیعی یافت می‌شوند، شیعیان این‌گونه روایات را منافی عصمت فاطمه علیها السلام و امام علی علیه السلام و دور از واقعیت خوانده‌اند. یکی از محققان معاصر بر این باور است که تأکید بر اختلافات و مشاجرات میان فاطمه علیها السلام و همسر که بعضی منابع اهل سنت بدان پرداخته‌اند، می‌تواند به منظور سرپوش نهادن بر اختلافات میان فاطمه علیها السلام و خلفای نخست باشد. مورخان اهل سنت درصدد بوده‌اند مصداق این حدیث از رسول خدا را که غضب فاطمه زهرا علیها السلام را مساوی غضب الهی دانسته، در روابط زناشویی فاطمه علیها السلام، و نه در اختلافات وی با خلفا، جستجو کنند (داداش‌نژاد، ۱۳۹۵: ۲/۳۵۵). جعفر مرتضی‌عاملی (۱۴۲۶: ۲۳۳-۲۳۷) با نادرست خواندن هر نوع روایتی دال بر وجود اختلاف میان فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام معتقد است مخالفان قصد داشتند با چنین جعلیاتی نشان دهند درگیری‌هایی که بعضی همسران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در منزل ایشان به‌وجود می‌آوردند در خانه علی علیه السلام نیز وجود داشته است تا بدین‌وسیله ادعا کنند این اختلافات، موضوعی معمول و طبیعی و از لوازم زندگی زناشویی است، بنابراین ایرادی بر کسی نیست و دلیلی برای سرزنش و ملامت کسی وجود ندارد. برخی نیز جعل این گزارش‌ها را در جهت پایین آوردن شأن و منزلت فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام می‌دانند (هدایت‌پناه، ۱۳۹۳: ۲/۴۶۰).

علاوه‌براین روایات دیگری نیز هستند که بعضاً با روایت‌های موجود درباره اختلافات فاطمه علیها السلام با علی علیه السلام سازگاری چندانی ندارند. برای مثال روایتی که فاطمه علیها السلام چند روز گرسنگی خود و حسنین را به همسر اطلاع نداد و پس از آگاه شدن علی علیه السلام در پاسخ فرمود از خدا شرم داشته تا آنچه همسر توان

برآورده شدنش را ندارد از او طلب کند (طوسی، ۱۴۱۴: ۱/۶۱۶؛ نیز نک. ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶: ۱/۳۵۰؛ حاکم نیشابوری، ۱۳۹۶: ۲۸؛ اربلی، ۱۴۲۱: ۱/۴۴۴). این روایت با روایت‌هایی دال بر شکایت بردن فاطمه علیها السلام نزد پدر به دلیل شدت گرسنگی و شرایط سخت که پیشتر ذکر شد، سازگار نیست. ابن قتال (۱۴۲۳: ۳۴۷) هم در روایتی ذکر کرده است: «فاطمه علیها السلام هنگام وصیت به علی علیه السلام فرمود: «ای پسر عمو! هرگز دروغ نگفته‌ام و از هنگامی که با یکدیگر زندگی مشترک داشته‌ایم با تو مخالفتی نکرده‌ام» و علی علیه السلام فرمود: «پناه بر خدا که تو به احکام خدا داناتر و پرهیزکارتر و بهتر از آنی و بیشتر از آن از خدا می‌ترسی که من فردای قیامت بتوانم بگویم که مخالفتی با من روا داشته‌ای و مفارقت و از دست دادن تو بر من سخت‌تر است...». اربلی (۱۴۲۱: ۱/۸۵، ۳۵۲) نیز به‌رغم تصریح بر بروز اختلاف میان فاطمه علیها السلام و همسر، در گزارشی پس از ذکر سفارش پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در توصیه به فاطمه علیها السلام و همسر نقلی از علی علیه السلام بیان می‌کند که بر اساس آن می‌توان روایات حاکی از غضب آن دو را نادرست خواند. «علی علیه السلام فرمود به خدا سوگند هرگز بر او غضب نکردم و او را بر امری مجبور نساختم تا به جوار رحمت حق پیوست و او نیز با من در این مقام بود که هرگز مرا نرنجانید و مکره‌ی نرسانید. هرگاه بر وی نگاه می‌کردم، غم و اندوهی که داشتم از میان می‌رفت». آنچه مسلم است آن که به تصریح منابع تاریخی علی علیه السلام تا زمانی که فاطمه علیها السلام در قید حیات بود، همسر دیگری نگرفت (طبری، ۱۳۸۷: ۵/۱۵۳؛ مقدسی، بی‌تا: ۵/۲۰؛ ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: ۴/۱۸۹۴؛ ابن اثیر، ۱۳۸۵: ۳/۳۹۷؛ سبط بن جوزی، ۱۴۱۸: ۵۷) و همچون پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در دوران زندگی با خدیجه علیها السلام، کنیز هم نگرفت (ابن شهرآشوب، ۱۳۷۶: ۳/۹۰). علی علیه السلام در عصری که چند همسری کاملاً رایج و متداول بود، تنها با فاطمه علیها السلام به سر برد.

نتیجه

این سعد روابط حضرت زهرا علیها السلام و علی علیه السلام را کاملاً طبیعی و بدون هیچ تفاوتی با زندگی مردم عادی به تصویر کشیده است. در گزارش‌های او از بروز مشکلات خانوادگی میان آنها و پا در میانی رسول خدا سخن به میان آمده است. همچنین امام علی علیه السلام متهم به تندخویی و درشتی با همسر و نیز تصمیم برای ازدواج مجدد با دختر ابوجهل شده است که احتمالاً محملی برای رهایی خلفا از مصادیق حدیث «فاطمة بضعة منی...»، به سبب غضب فدک و خلافت بوده است. البته باید توجه داشت این اخبار منحصر به منابع اهل سنت نیست و در منابع شیعه نیز به صورت پراکنده وجود دارد. عالمان بزرگی مانند شیخ صدوق و سید مرتضی به انکار آنها پرداخته‌اند. به نظر می‌رسد منابع شیعی این روایات را تنها در راستای فضیلت‌بخشی به علی علیه السلام ذکر کرده‌اند، چرا که در این نوع روایات، رسول خدا پس از اظهار ناراحتی فاطمه علیها السلام فهرستی از فضایل علی علیه السلام را برای او عنوان کرده که فاطمه علیها السلام از شنیدن آنها خشنود می‌شد. جعل این‌گونه روایات در فضیلت امیرالمؤمنین، می‌تواند ساخته دست راویانی از خود شیعه باشد که به تبعات و لوازم این جعلیات توجه نداشته‌اند. از این‌رو نه می‌توان روایات ابن سعد در مورد بروز اختلافات میان زوجین را پذیرفت و نه با برخی احادیث فضائل شیعی مبنی بر شکایت بردن‌های مکرر فاطمه علیها السلام از علی علیه السلام هم‌داستان شد.

منابع

- قرآن کریم.
- ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله (۱۴۰۴)، شرح نهج البلاغه، قم، مكتبة آیت الله العظمی مرعشی نجفی.
- ابن اثیر، أبو الحسن علی بن محمد جزری (۱۳۸۵)، الكامل فی التاريخ، بیروت، دار صادر- دار بیروت.
- _____ (۱۴۰۹)، اسد الغابة فی معرفة الصحابة، بیروت، دارالفکر.
- ابن جوزی، أبو الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد (۱۴۱۲)، المنتظم فی تاریخ الأمم و الملوك، تحقیق محمد عبدالقادر عطا و مصطفى عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- ابن حجر عسقلانی، شهاب الدین ابی الفضل احمد بن علی (بی تا)، تهذیب التهذیب، بیروت، دارصادر.
- ابن سعد، محمد بن سعد بن منیع (۱۴۱۰)، الطبقات الكبرى، تحقیق محمد عبدالقادر عطا، بیروت، دارالکتب العلمیة.
- _____ (۱۳۷۴)، الطبقات الكبرى، ترجمه محمود مهدوی دامغانی، تهران، انتشارات فرهنگ و اندیشه.
- ابن شاهین، أبو حفص عمر بن أحمد البغدادی (۱۴۱۵)، فضائل فاطمة بنت رسول الله صلی الله علیه وسلم، تحقیق بدر البدر، کویت، دار ابن الاثیر.
- ابن شبه نمیری، ابوزید عمر النمیری البصری (۱۴۱۰)، تاریخ المدینة (أخبار المدینة النبویة)، تحقیق فهیم محمد شلتوت، قم، دارالفکر.
- ابن شهر آشوب، محمد بن علی (۱۳۷۶)، مناقب آل أبی طالب، تحقیق لجنة من اساتذة نجف، المطبعة الحیدریة.
- ابن عبدالبر، أبو عمر یوسف بن عبدالله بن محمد (۱۴۱۲)، الاستیعاب فی معرفة الأصحاب، تحقیق علی محمد البجاوی، بیروت، دارالجلیل.
- ابن عساکر، أبو القاسم علی بن الحسن الشافعی (۱۴۱۵)، تاریخ دمشق، تحقیق عمرو بن غرامة العمروی، بیروت، دارالفکر للطباعة والنشر و التوزیع.
- ابن فتال نیشابوری، محمد بن حسن (۱۴۲۳)، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، قم، دلیل ما.
- ابن ندیم، ابوالفرج محمد بن اسحاق (۱۴۱۷ق)، الفهرست، بیروت، دارالمعرفة.
- ابن هشام، عبدالملک بن هشام الحمیری المعافری (بی تا)، السیرة النبویة، تحقیق مصطفى السقا و ابراهیم الأیاری و عبدالحفیظ شلیبی، بیروت، دارالمعرفة.

- ابوالفرج اصفهانی، علی بن الحسین (بی‌تا)، مقاتل الطالبیین، تحقیق سید احمد صقر، بیروت، دار المعرفة.
- اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی (۱۴۲۱)، کشف الغمة فی معرفة الأئمة، قم، رضی.
- اسحاقی، سید حسین و دیگران (۱۳۹۷)، فرهنگنامه فاطمی، قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران، مرکز نشر هاجر.
- بلاذری، احمد بن یحیی بن جابر (۱۴۱۷)، انساب الاشراف، تحقیق سهیل زکار و ریاض زرکلی، بیروت، دارالفکر.
- حاکم نیشابوری، ابی عبدالله محمد بن عبدالله (۱۳۹۶)، فضائل فاطمة الزهرا علیها السلام، تحقیق و ترجمه محمود نعمتی، تهران، نشر سخن.
- داداش‌نژاد، منصور (۱۳۹۵)، سیمای دوازده امام در میراث مکتوب اهل سنت، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- ذاکری، علی اکبر (۱۳۹۳)، «فاطمه عليها السلام در کنار امام علی عليه السلام»، دانشنامه فاطمی علیها السلام: حیات، منزلت و شخصیت فاطمی عليها السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رفیعی، علی (۱۳۸۲)، «سیره امام علی عليه السلام»، دانشنامه امام علی عليه السلام، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- سبط‌بن جوزی، شمس‌الدین ابوالمظفر (۱۴۱۸)، تذکرة الخواص، قم، منشورات الشریف الرضی.
- سجادی، رضیه‌سادات (۱۳۸۲)، «نقد اخبار ازدواج مجدد امام علی عليه السلام در حیات پیامبر صلى الله عليه وآله وسلم»، مقالات و بررسیها، دفتر ۷۵، زمستان.
- سید مرتضی، علی بن حسین (۱۴۰۹)، تنزیه الانبیاء، بیروت، دار الاضواء.
- شاکری، صدیقه (۱۳۹۳)، «سیره همسرمداری فاطمه عليها السلام»، دانشنامه فاطمی علیها السلام: حیات، منزلت و شخصیت فاطمی عليها السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شامی، یوسف بن حاتم (۱۴۲۰)، الدر النظیم فی مناقب الائمة اللہامیم، قم، جامعه مدرسین.
- شهیدی، سید جعفر (۱۳۶۵)، زندگانی فاطمه عليها السلام، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- صدوق، ابوجعفر محمد بن علی ابن بابویه القمی (۱۳۸۵)، علل الشرایع، نجف، منشورات المكتبة الحیدریة.

- طباطبایی، حسن (۱۳۹۳)، «ازدواج فاطمه علیها السلام»، دانشنامه فاطمی علیها السلام: حیات، منزلت و شخصیت فاطمی علیها السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۴۱۷)، إعلام الوری بأعلام الهدی، قم، آل البيت.
- طبرسی، احمد بن علی (۱۴۰۳)، الاحتجاج علی اهل اللجاج، تحقیق محمدباقر خراسان، مشهد، نشر مرتضی.
- طبری، أبوجعفر محمد بن جریر (۱۳۸۷)، تاریخ الأمم و الملوک، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت، دارالتراث.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴)، الامالی، تحقیق مؤسسة البعثة، قم، دار الثقافة.
- عاملی، جعفر مرتضی (۱۴۲۶)، الصحیح من سیرة النبی الاعظم، قم، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر.
- کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷)، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- گوهری فخرآباد، مصطفی (۱۳۹۶)، طبقات ابن سعد در ترازوی نقد، تهران، سفیر اردهال.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحار الانوار، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
- محمدی، رمضان (۱۳۹۳)، «فاطمه علیها السلام از نگاه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم»، دانشنامه فاطمی علیها السلام، حیات، منزلت و شخصیت فاطمی علیها السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- المدیہش، ابراهیم بن عبدالله (۱۴۴۰)، فاطمة بنت النبی - صلی الله علیه و سلم -: سیرتها، فضائلها، مسندها، ریاض، دارالآل و الصحب الوقیفة.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳)، الإرشاد فی معرفة حجج الله علی العباد، قم، کنگره شیخ مفید.
- مقدسی، مطهر بن طاهر (بی تا)، البدء و التاریخ، بور سعید، مكتبة الثقافة الدینیة.
- هدایت پناه، محمدرضا (۱۳۹۳)، «فاطمه علیها السلام در گزارش های تاریخی اهل سنت»، دانشنامه فاطمی علیها السلام، حیات، منزلت و شخصیت فاطمی علیها السلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- Fück, J.(1986),"Ibn Sad", *Encyclopedia of Islam*, second edition, Brill, Leiden.

- Sufi. Denis L. (1997), *The image of Fatima in classical muslim thought*, a dissertation presented to the faculty of Princeton University in canadidacy for the degree of doctor of phylosiphy.